

11. KNJIŽEVNOST GLOBALIZACIJE ILI GLOBALIZACIJA KNJIŽEVNOSTI?

Ivan Majić

Sažetak: Utjecaj suvremenih globalizacijskih procesa suočava sve kulturne produkte da preispitaju vlastita polazišta. Književnost, kao i teorija književnosti te komparativna književnost u tome nisu iznimke. Ovaj članak pokušava anticipirati (predvidjeti) koja će priča o književnosti tek biti ispričana uslijed novih okolnosti dominacije engleskog jezika te neizvjesne i goleme mogućnosti recepcije posredovane digitalnim medijima. Metodološki problemi očiti u posljednjim desetljećima znak su činjenice da se sam koncept shvaćanja književnosti promijenio. Shodno tome, može se opravdati i pojava post-nacionalnih, postkolonijalnih, inter/transkulturnih pristupa književnom proučavanju kod kojih je identitet kao promjenljiva kategorija skoro isključivo mišljen kao alteritet i/li hibriditet.

Ključne riječi: globalizacija, komparativna književnost, mediji, suvremena književnost, postkolonijalna književnost, interkulturalna književnost, transkulturalna književnost, hibridni identitet

I.

Brojni pojmovi koji se odnose na ljudski duh, točnije, oni pojmovi koji ne podliježu jasnoj i egzaktnoj, iskustvom omogućenoj, provjeri, upravo činom svoje označenosti unutar jezika postaju mjestom aktiviranja nepredvidivih predodžbi o sebi samima. Posrijedi je proces pridobivanja značenja, odnosno, figurativno, “bitke” za značenje u kojoj, upravo zbog svoje spekulativnosti na koju je znak osuđen, a time i nemogućnosti dopiranja do referenta, denotacija i konotacija prestaju biti jasno razlučive, odnosno, denotacija uvijek već ima udjela u konotaciji i obratno, ili je čak, po Barthesu, “denotacija posljednja u nizu konotacija”.¹ Kada je o književnosti riječ, pitanje koje se u novije vrijeme postavlja glasi: gdje se nalazi predodžba o znaku, je li mu inherentna ili mu je dodijeljena kontekstom, ideologijom, diskursom i na koncu, je li podložna promjenama i utjecajima? Drugim riječima, put do značenja nikada nije jasno zadan, štoviše, neizvjestan je i ispresjecan mnogobrojnim “stranputicama” predodžbi koje svoju aktivaciju nerijetko zahvaljuju upravo kontekstu vremeno-prostora upisanoga u čin (d)označavanja. Ukratko, književ-

¹ Usp. Vladimir BITI, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb 2000., 67.

nost će biti ono što će određena skupina ljudi u određenom vremenu i prostoru smatrati književnošću. Posrijedi je Foucaultova arheološkijska diskurzivna uokvirenost koja, budući uvijek – već prije svakog označavanja, usmjerava svoju moć u “ono što držimo značenjem”, u ovom slučaju značenjem književnosti. “Značenje se, u tom kontekstu, derivira iz nečega što mu konstitutivno prethodi”.² S druge pak strane, taj odmak, međuprostor koji karakterizira značenje, za Jacquesa Derridu nije uvjetovan diskursom, već i sam sadržava ono što će pisanjem ili govorom biti aktualizirano kao značenje. “Značenje mora čekati da bude izrečeno ili napisano da bi samo sebe nastanilo i postalo ono što za razliku od sebe jest: značenje.”³ Značenje pojma književnosti tako postaje i kontekstualno (diskurzivno) i inherentno varijabilno.

Logično je stoga da je “sudbina” takvih pojmova kao što je književnost obilježena posve različitim ishodima. Književnost je tako nekada jasno bila vezana uz oponašanje uzvišenog i za ljudski rod presudnog događaja kojim se, preko sažaljenja i straha dolazilo do pročišćenja (Aristotel), ona je, primjerice, bila shvaćana kao osnovni oblik oblikovanja određenog tipa morala i uzusa “visokog” kulturnog ponašanja, ona je bivala jedna od nekoliko faktora uspostavljanja historijskog odnosa sadašnjega prema prošlom u kojem se upravo u tom prošlom, književno posredovanom, oblikovao identitet, u prvom redu nacionalni. U novije vrijeme, neki inherentno književni elementi pronalaze se i izvan samog djelokruga književnosti, štoviše, dovode se u vezu s konstituiranjem diskursa filozofije (Derrida) ili povijesti, koja, zamijenjena terminom metapovijesti, sugerira književni diskurzivni kontekst u kojem nastaje (White, LaCapra), drugim riječima, književna naracija stoji u podlozi historiografske argumentacije čime se dovodi u pitanje vjerodostojnost te argumentacije.

Upravo navedena razmišljanja bila su mi poticaj da se ovim radom zapitam, kakva će priča o književnosti tek biti ispričana iz današnje perspektive vremena globalizacije koje obilježava internetski protok informacija, dominacija engleskog jezika kao suvremenog *koine*, formiranje nadnacionalnih potrošačkih mreža u kojima nestaju granice, gdje postoji samo logika čistog protoka kapitala bez ideologija? Odnosno, hoće li se predodžba o književnosti izmijeniti “u razdoblju koje samo sebe naziva post-ideološkim, a zapravo je razdoblje u kojem se više nego ikad očituje ideološka borba za prisvajanjem tradicija prošlosti”?⁴ Ako su se, s druge strane, već izmijenili konteksti ljudskih života u novim, posve drukčijim organiziranjima slobodnog vremena, upražnjavanja određenih aktivnosti na mjestu na kojem su bile neke druge aktivnosti, to posljedično zahvaća i fenomen čitanja koji počinje dobivati drukčiju ulogu. Nadalje, ta pitanja otvaraju nove probleme artikulacije transformiranog identiteta koji se u globalno – postkolonijalnom vremenu⁵ doživljava kao parcijalna, hibridna, interkulturalna ili transkulturalna kategorija pripadnosti – nacionalne, jezične ili/i književno-kulturne. Sve te reperkusije vremena i prostora postaju neizostavan faktor u redefiniranju pojma književnosti.

Književnost, dakako, već sada doživljava transformaciju, kako kao znak i predodžba o znaku, tako i kao manifestacija znaka koja u novim varijantama posredovanja gubi svoju usmjerenost isključivo na papir, knjigu. U virtualnim svjetovima, književnost, a time i knji-

² BITI, 2000., 573.

³ Jacques DERRIDA, *Pisanje i razlika*, Sarajevo – Zagreb 2007., 11.

⁴ Usp. Slavoj ŽIŽEK, “Gdje smo 40 godina nakon ‘68?”, *Upč&Underground*, br. 13-14/2008., 8.

⁵ O terminološkim i metodološkim odnosima globalizacije, globalnoga i postkolonijalne teorije i prakse vidjeti Simon GIKANDI, “Globalization and the Claims of Postcoloniality”, *The South Atlantic Quarterly*, 100/2001., br.3, 627.-658.

ževna pripadnost, ne može biti jednako promatrana jer smo svjedoci fenomena u kojemu su uvjeti koji književnost omogućuju promijenjeni. Nisu više nakladnici, urednici i sl. jedini koji participiraju u oblikovanju književnog proizvoda, sada medijem interneta, virtualnim knjigama, zbirkama, blogovima i sl. nastaje književnost koja, upravo zbog drukčijih uvjeta nastanka počinje dobivati drukčiji status. Ta izloženost književnog proizvoda s jedne strane mu jamči, medijem posredovanu, neograničenu, ali i nepredvidivu recepciju, ali isto tako, s druge strane, baš kao kod Benjamina, “apsolutno naglašavanje izložbene vrijednosti postaje tvorevina posve novih funkcija”,⁶ a time se otvara mogućnost da neka druga funkcija zamijeni dotadašnje percipiranje umjetničkog djela.⁷

Međutim, novi kontekst sa sobom donosi i nova “pravila igre”. Može se reći da baš kao što “tehnička reproduktivnost umjetničkog djela mijenja odnos mase prema umjetnosti”,⁸ digitalna to čini još i više mijenjajući ne samo “masu”, već i “umjetnost”. Drugim riječima, odnos među polovima književne razmjene, odnos između s jedne strane pošiljatelja, autora, adresanta i primatelja, čitatelja, adresata s druge, takve je naravi da se, ovisno o promjenama u tom međuodnosu, uvjetuju i pravila same književne poruke. Naime, književni je proizvod preko interneta, unutar “globalnog sela”, dostupan svima, ali dostupan ne znači i razumljiv. Na jedinstvenom, globalnom književnom tržištu smještenom u virtualnom prostoru interneta, čitljivost će tekstova ovisiti o publici koja će biti u mogućnosti pročitati tekst. Engleski jezik tako postaje jamac širokog tržišta, jamac čitljivosti, jer engleski jezik iz godine u godinu prestaje biti strani, a sve više postaje *koine* nove, “postideološke”, globalizirane civilizacije i preduvjet svake internacionalne komunikacije. Figurativno rečeno, engleskim se jezikom kupuje ulaznica za sudjelovanje u “igri” globalne komunikacije.

II.

Jedan od dominantnih atributa svakodnevice kojim smo obilježeni u suvremenom vremeno-prostoru jest atribut globalno. Globalnost je pojam koji upravo zbog učestale uporabe (a moglo bi se time reći i iterabilnosti) nema jednoznačno shvaćanje,⁹ ali tim se pojmom gotovo uvijek podrazumijeva dostupnost i obuhvatnost istovremeno. Globalnost tako shvaćena postaje jedna od osnovnih strategija našega vremena.¹⁰ Uvjet po kojemu novi

⁶ Walter BENJAMIN, *Estetički ogledi*, Zagreb 1986., 134.

⁷ Usp. *isto*.

⁸ *Isto*, 143.

⁹ Različita, pokatkad i kontradiktorna shvaćanja toga pojma u različitim disciplinama detaljno analiziraju Gikandi (2001.), Kadir (2004.) i O'Brien-Szeman (2001.).

¹⁰ U inspirativnom članku *To World, To Globalize – Comparative Literature's Crossroads*, *Comparative Literature Studies*, Vol. 41, No. 1, 2004., Djelal Kadir prepoznaje taj globalizacijski zahtjev i kovanicom *to world* gdje poglagoljuje imenicu *world*, naglašava radnju koja nalaže da se ispuni, radnju, vrlo sličnu glagolu globalizirati (*to globalize*). Kadir ističe kako je strategija “učiniti svjetskim” odlika globalizacije, ali ne zaustavlja se na tome, već analizira još dva primjera u kojima se dogodila slična tendencija. U analizi Herodotova i Goetheova “globalnoga izražavanja”, *ἵστορία* i *Weltliteratur*, Kadir obraća pozornost na specifičnost vremena u kojem Herodot i Goethe, utemeljuju povijest, odnosno nacionalne književnosti, pitajući se što će potreba “invokacije nečega kao što je svijet”, danas, u vidu globalizacije nama donijeti. Zanimljivo je što se Kadirovo tumačenje Goethova pojma svjetske književnosti u potpunosti razlikuje od Pizerova koji, kako će se kasnije u radu vidjeti, smatra *Weltliteratur* idejom koja se globalizacijom ostvaruje, za razliku od Kadiru koji smatra taj isti pojam svjetske književnosti začetkom nacional(istič)nog razdvajanja nacionalnih književnosti, dok globalizacija svojom postkolonijalnošću razara taj princip. (*What I wish to foreground*

kulturni proizvod može doživjeti recepciju o kojoj, pak, ovisi, jest uvjet dostupnosti koja je zajamčena kontekstom globalnosti. Književnost koja danas nastaje, još ako je napisana na engleskom jeziku, a ako ne, barem prevedena na engleski jezik, ta književnost se lišava svoje usmjerenosti na uzak prostor svog jezično-kulturnog područja, dobiva mogućnost protežnosti i "čitljivosti", postaje globalna književnost. U tom smislu, ući u krug globalne književnosti, postaje vrlo slično ulasku u krug odabranih. A pisati globalno bi značilo pisati engleskim jezikom jer se upravo taj jezik prepoznaje kao jezik globalne komunikacije.¹¹

Zanimljivo bi bilo vratiti se koje stoljeće unatrag i prisjetiti se Goetheova koncepta "*Weltliteratur*", koncepta svjetske književnosti koji je prema nekim stajalištima upravo bio preteča onoga što se danas događa, pogotovo uzme li se u obzir "globalnost", odnosno dostupnost današnjih književnih proizvoda, što se i u Goetheovo vrijeme pretpostavljalo kao bitan preduvjet konceptu svjetske književnosti. Tako John Pizer u svom članku *Toward A Productive Interdisciplinary Relationship: Between Comparative Literature and World Literature* dovodi u vezu Goetheovu koncepciju svjetske književnosti i današnje vrijeme, smatrajući da upravo "Goetheova paradigma može biti potencijal premošćivanja različitih disciplina: svjetske i komparativne književnosti".¹² On naglašava kako "nije iznenađujuće da je današnja književno-komparativna globalizacija shvaćena upravo pod znakom Goetheova koncepta *Weltliteratur*".¹³ Problem je, međutim, u tome što taj ideal, iako potreban u smislu nužnosti međusobnog supostavljanja tekstova svjetske književnosti, praktično postaje neostvariv zbog novog konteksta informacija koje prezasićuju polje svjetske književnosti do nesagledivih razmjera. Bilo kako bilo, iz Pizerovog članka jasno se razabire kako je autor svjestan činjenice da je koncept Goetheove svjetske književnosti predstavljao "klub odabranih" (ne zaboravimo kako je Goethe upravo njemački narod odabrao da bude poticatelj drugih u kreiranju takvog kluba svjetske književnosti), ali, unatoč tome, Pizer uočava neke (barem deklarativne) podudarnosti između nove "globalizacijske književnosti", koja je uz to (prema Pizeru) i transkulturalna, i Goetheova koncepta svjetske književnosti. Pitanje legitimnosti kriterija ulaska u "klub odabranih" svjetske književnosti ostaje pak otvorenim jer se prednost činjenice pripadnosti njemačkoj (ili nekoj drugoj "velikoj") kulturi u Goetheovo vrijeme sada reflektira kao prednost engleskog jezika, kao jamca široke recepcije i "čitljivosti" uopće.

Pomalo paradoksalna paralela koju Pizer u svom članku povlači između Goetheova pojma svjetske književnosti i globalizacijske, transnacionalne književnosti leži u činjenici da Pizer ne shvaća *Weltliteratur* kao što ga shvaća Kadir, tj. kao začetak nečega što će kasnije biti prepoznato kao strategijski zahtjev devetnaestostoljetne znanstvene prakse u ustoličavanju i razvrstavanju nacionalne/ih književnosti. Pizer, naprotiv, u Goetheovu konceptu svjetske književnosti vidi predviđanje postmodernog globalnog tržišta,¹⁴ preuzimajući od Fritza

is the consistency with which the invocation of something referred to as "world" repeatedly correlates and becomes coeval ideologically with cultural and political thresholds at traumatic cups of history. In the case of Herodotus, that convergence comes literally at the threshold of what we would come to know as history. In Goethe's post-Napoleonic case, such invocation (Weltliteratur, op. I.M.)(...) will subsequently come to know as national literatures. Kadir, 2004., 4.-5.

¹¹ Suzie O'BRIEN – Imre SZEMAN, "Introduction: The Globalization of Fiction, the Fiction of Globalization", *The South Atlantic Quarterly*, 100/2001., br.3, 610.: *Anglophone is meant as well to foreground the role of English as a global vernacular – both as an empirical fact (the Internet) but also as one of the last rhetorical vestiges of a vanquished power (...).*

¹² John PIZER, "Toward A Productive Interdisciplinary Relationship: Between Comparative Literature and World Literature", *The Comparatist*, 31/2007., 6.

¹³ Isto, 7.

¹⁴ *Goethe's remarks anticipate both the postmodern mass global marketing of culture and conservative reaction against this trend, though here too Goethe's thinking is primarily informed by European rather than truly global tendencies.* John Pizer,

Stricha misao kako upravo Goethe prepoznaje rođenje *Weltmarkta*. Zanimljivo je međutim vidjeti u kolikoj mjeri Goetheova koncepcija utječe na suvremene rasprave o komparativnoj književnosti,¹⁵ odnosno, koliko različita tumačenja te koncepcije daju različite odgovore na pitanja o razlozima krize komparativne književnosti. Jedna od značajnijih knjiga koja progovara o tom problemu je knjiga *Death of a discipline* (Smrt discipline) Gayatri C. Spivak koja počinje rečenicom koja dovodi u vezu krizu komparativne književnosti, pad Berlinškog zida i, vrlo važno, rastuće doba multikulturalizma i kulturalnih studija.¹⁶

Ono što povezuje Goetheov koncept, krizu klasične discipline komparativne književnosti, Pizerovo i Kadirovo potpuno različito tumačenje Goethea, mišljenja sam, zadire u aktualna pitanja književnosti, književnog pripadanja i globalizacije unutar novoga konteksta. Goetheov koncept, omogućio je s jedne strane zajedničko književno tržište, instituciju svjetske književnosti koja je, međutim, jedino moguća u okvirima nacija-država. Time je taj koncept istovremeno nadilazio nacionalnu dimenziju književnosti, bivao globalan (Pizer), ali je postajao ovisan upravo o nacionalnoj organizaciji preko jezika, autorove pripadnosti kulturi i sl. te je na taj način, pored drugih elemenata išao u prilog formiranju jasno podijeljenih nacionalnih književnosti unutar nacija-država (Kadir). Postavlja se, također, pitanje moći, odnosno, pitanje kriterija prema kojima određeni tekstovi, autori ili nacionalne književnosti dolaze u obzir pri odabiranju.

S druge pak strane, kriza komparativne književnosti posljedica je nemogućnosti upravo takvog međusobnog omjeravanja književnih tekstova zbog, jednoglasni su Gikandi, Spivak, Culler i Bassnett, diskursa postkolonijalne teorije kojemu je, baš kao i globalizaciji, jedan od osnovnih postulata inzistiranje na hibridnosti i razlici, dakle, "transcendiranju granica nacija-država".¹⁷ Spivak uočava potrebu obnove discipline, a obnova je potrebna zbog toga jer, riječima Homija Bhabhe, "koncepti homogenih nacionalnih kultura(...) ili 'organskih' etničkih zajednica – kao osnova kulturnog komparativizma – u dubokom su procesu redefiniranja".¹⁸ Drugim riječima, uspoređivati se više nije moglo jer su subjekti prestajali biti nosioci jasnih nacionalnih priča, te su postali identitetski nomadi koji više ne mogu biti među kulturama, jer to zahtijeva koliko-toliko jasnu poziciju vlastitog identiteta, već su uvijek, Bhabhinim riječima, "i ovdje i tamo, na svim stranama, ispod, iznad, ispred, iza".¹⁹

III.

Novonastala situacija ne samo komparatistike, već i ostalih humanističkih disciplina koje su u procesima redefiniranja, reakcija je na globalizacijske procese koji su

"Goethe's 'World Literatur' Paradigm and Contemporary Cultural Globalization", *Comparative Literature*, 52/2000., br.3, 216.-217.

¹⁵ Neki od autora koji su pisali o situaciji komparativne književnosti danas uglavnom u Americi, osim navedenih u tekstu su i Susan Bassnett (2006.), Jonathan Culler (2006.), Francesco Loriggio (2004.) te David Damrosch (2003) i pogotovo Damrosch (2006.) gdje naslovom polemički negira navedeni "kraj discipline" koje je proklamirala Gayatri Spivak te svoj rad naslovljava *Rebirth of a Discipline: The Global Origins to Comparative Studies*.

¹⁶ *Since 1992, three years after the fall of the Berlin Wall, the discipline of comparative literature has been looking to renovate itself. This is presumably in response to the rising tide of multiculturalism and cultural studies.* Gayatri SPIVAK, *Death of a Discipline*, New York 2001., 1

¹⁷ GIKANDI, 2001., 628.

¹⁸ Homi BHABHA, *Location of Culture*, New York – London, 2006., 7.

¹⁹ *Isto*, 2.

promijenili kako uvjete komunikacije, tako i kontekst vremeno-prostora unutar kojega se ta komunikacija odvija. Zanimljivo je, međutim, da su, prema Gikandijevu mišljenju, “najjači znakovi novog procesa globalizacije došli upravo od strane književnih tekstova i ostalih djela umjetnosti”,²⁰ i to, kada je u pitanju književnost i književna teorija, uglavnom preko postkolonijalne kritike. Veza između globalizacije i postkolonijalne kritike za Gikandija je očita budući da su “postkolonijalni romani zapravo romani globalizacije”.²¹ U pozadini privlačnosti postkolonijalne teorije nalazi se “shvaćanje kulture kao kategorije koja je napustila ograničeno nacionalno-državno društvo (*nation-state society*) te, nasuprot tome, postala zajedničko vlasništvo svijeta”.²² “Postkolonijalna teorija, osim što niječe bilo kakvu nacionalističku ili prirodenu (*nativist*) pedagogiju koja bi uspostavila binarnu strukturu opozicije između trećeg i prvog svijeta te time naglašava da je situacija međuprostora daleko kompliciranija”,²³ sugerira i napuštanje mogućnosti konstitucije identiteta kroz model nacije-države. Ali, napominje nadalje Gikandi, “ako su postkolonijalni teoretičari pokušali zaboraviti naciju kako bi postali globalni, nacija nipošto nije zaboravila njih”.²⁴ On time želi ukazati na paradoks prema kojemu se postkolonijalnost, a time i inherentna hibridnost (književnog) subjekta, neće moći dokazati bez prethodnog referiranja na nacionalnu podlogu, odnosno, ako se radi o više njih, na nacionalne podloge koje su bile u pozadini zauzimanja postkolonijalne pozicije. Argumentirajući to mišljenje, uzima za primjer *Sotonske stihove* Salmana Rushdiea u kojima prepoznaje tek “tobožnje nastojanje da se piše izvan prevladane kategorije nacije”,²⁵ ali se unutar tog romana problem indijskog i engleskog identiteta jednostavno ne može izbjeći. Time se koncept nacije-države pokazuje znatno otpornijim nego što je to postkolonijalna teorija očekivala.

Dokaze tim tendencijama nalazimo i u nama bližim primjerima u kojima se sve češće događa da pisci kojima engleski jezik nije materinji, pišu engleskim jezikom. Međutim, baš kao i u modelu kojega Gikandi analizira, paradoksalnost postkolonijalnosti/globalnosti se i ovdje očituje u činjenici da, iako pišu engleskim jezikom, pisci tih djela upravo naglašavaju svoj, “drukčiji” identitet koji se nalazi u međuprostoru između napuštenoga nacionalnoga i “još-tražećega” hibridnoga, postkolonijalnoga identiteta. Drugim riječima, pišući engleskim jezikom kupuju ulaznicu kojom ulaze na “pozornicu” globalne književnosti kako bi zatim, unutra, na toj, svjetskoj pozornici, proklamirali svoju varijantu osebujnog, ambivalentnog, nerijetko kontradiktornog identiteta. U krajnjoj liniji, pisanje engleskim jezikom tek je krinka (dakako, osim što je istovremeno i uvjet široke recepcije) iza koje se oslobađa upravo partikularnost osobnoga u (nerijetko polemičnom) dijalogu s nacionalnim, “osobno” se u pripovijestima nerijetko čak i vraća kao nostalgija za “nacionalnim”.

Ta situacija ne reflektira ono proklamirano “postkolonijalno” stanje razlike kao podloge za konstituciju hibridnoga identiteta, već je ona znatno kompleksnija time što se (pripovjedni) subjekt zatiče u poziciji “neodlučivosti” između razlike kao *modusa operandi* vlastita identiteta i napuštajućega, međutim time još ne i prevladanoga, nacionalnoga (ili regional-

²⁰ GIKANDI, 2001., 632.

²¹ Prema: O'BRIEN-SZEMAN, 2001., 605.

²² GIKANDI, 2001., 631.

²³ *Isto.*

²⁴ *Isto*, 639.

²⁵ *Isto.*

noga) identiteta. U tom smislu, značajan rad Biljane Romić naslovljen *Postkolonijalni pisac u egzilu između dva stolca* ukazuje upravo na tu specijalnu neodlučivost pisca koji time *a priori* postaje izmješten. Izmještenost je posljedica “dubinske podvojenosti što je gotovo nagonski osjeća kada je riječ o jeziku, identitetu, kulturnim silnicama i sl.”²⁶ Aleksandar Hemon i njegovi tekstovi, prije svega roman *Nowhere Man*, zbirke kraćih priča *Question of Bruno*, kolumni i eseja *Hemonwood*, zatim Josip Novaković sa svojom zbirkom priča *Tražeci grob u Clevelandu*, samo su neki od autora s naših prostora čiji pripovjedači razvijaju tu vrstu neodlučiva identiteta, dakle, ne kao identiteta razlike, već identiteta, figurativno rečeno, koji je “na putu ka razlici”.

Novi način izraza u potpunosti pomiče predodžbu onoga što smo naučili podrazumijevati pod pojmom (nacionalne) književnosti i književne pripadnosti. Štoviše, takvi autori nerijetko upravo inzistiraju na dvostrukosti ili/i višestrukosti pozicioniranja u različitim nacionalnim književnostima. Oni su u suvremenim okolnostima globalizacije “u položaju da se vezuju uz (imigrantske op. I. M.) književnosti, ali da istodobno ostaju izvan njih, kao što više nisu istinski dionici svojih nacionalnih književnosti. Svojim književnim pothvatom mijenjaju samu srž onoga što se jednom zvalo engleska književnost – pretvaraju je sve više u književnost na engleskom jeziku, a to znači nešto posve drugo.”²⁷ Prema Francescu Loriggiju pak, suvremena se novonastala situacija može povezati s Đurišinovim konceptom međuknjiževne zajednice jer je “debata oko prelijevajućih, putujućih kultura, migracija i dijaspore kulminirala u korist statusnih promjena koje su istakle aktualnost kulturnih područja koja, pak, nisu mnogo različita od Đurišinova koncepta međuknjiževne zajednice”.²⁸ Ono na što podsjeća Loriggio jest činjenica da je i u suvremenom kontekstu, unatoč promijenjenim uvjetima i sredstvima razmjene, na djelu slična interkulturalna razmjena kao i prije, sada ne više u pograničnim prostorima dodira različitih nacionalnih književnosti, već u jedinstvenom, globaliziranom prostoru unutar kojega je na djelu dodir različitih kulturalnih i identifikacijskih koncepata.

Različitost shvaćanja okolnosti koje utječu na suvremeno stanje, posljedično, implicira i različitost shvaćanja nekih osnovnih kulturnih koncepata. Iz svega je evidentna kompleksnost pojma identiteta ili/i pripadnosti u globalnom vremenu. Pitanja koja se postavljaju ne daju naslutiti jednoznačnih odgovora, ali strategija izmještenosti s jedne strane omogućava suvremenom (pripovjednom) subjektu poziciju “neodlučivosti” između hibridnosti vlastita identiteta i nostalgичno prisutna sjećanja za artikulacijom osobnog identiteta u odnosu prema nacionalnom, dok s druge strane, suvremena, globalizacijska paradigma, obilježena dominacijom engleskog jezika, može poslužiti kao suvremeni aspekt međuknjiževne zajednice koja svoje pripadnike prepoznaje u specifičnostima njihova identiteta. S tim u vezi, takav “izmješteni pisac postaje paradigmatički predstavnik doba postmodernog otpadništva, neke vrste dobrovoljnog izopćenika, i, takav, upravo je svjestan koliko su zapravo proizvoljni društveni oblici, jezik i književni kodovi”.²⁹

²⁶ Biljana ROMIĆ, “Postkolonijalni pisac u egzilu između dva stolca”, *Egzil, emigracija – novi kontekst*, (ur. Irena Lukšić), Zagreb 2002., 253.

²⁷ *Isto*, 254.

²⁸ Francesco LORIGGIO, “Disciplinary Memory as Cultural History: Comparative Literature, Globalization and, Categories of Criticism”, *Comparative Literature Studies*, 41/2004., br.1, 71.

²⁹ ROMIĆ, 2002., 255.

IV.

U teorijskim pokušajima rješenja problema identiteta zastupljeni su termini koji, svaki prethodno odražavajući vlastitu teorijsku podlogu, pokušavaju obuhvatiti kompleks suvremenog značenja identiteta ili barem pokušavaju ukazati na njegova nezaobilazna svojstva. Neki od tih pojmova su hibridnost, interkulturalnost, transkulturalnost te transnacionalnost. Jedan od odgovora koji dolazi uglavnom od američkih teoretičara/ki je transkulturalnost. Termin je skovala Mary Louise Pratt u svojoj knjizi *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation* (1992.) posuđujući ga od etnografa “koji su ovim terminom opisivali kako potčinjene, marginalne grupe biraju i izmišljaju elemente kojima se koriste, a koje su dobili od dominantne kulture”. Time Pratt “na pragu 90-ih godina premješta naglasak postkolonijalne teorije s antagonističnog odnosa kolonizatora i koloniziranoga na mekšu tezu o transkulturaciji kao *zrcalnu plesu međusobnog označavanja*”.³⁰ Drugim riječima, proces transkulturacije podrazumijeva suptilniji otpor koloniziranih prema vladajućoj kulturi, njihovu “mimikrijsku djelatnost” (Bhabha), koja se obično odvija kroz namjerno ili nenamjerno transformiranje engleskog jezika korištenjem morfološko-sintaktičkih oblika materinjeg jezika. Transkulturacija je moguća unutar prethodno formiranih prostora kontaktnih zona u kojima pripadnici geografski i povijesno odvojenih kultura dolaze u kontakt. Posljedice su transkulturacije diskontinuitet i ambivalentnost zbog kojih takav oblik komunikacije narušava prethodno koherentnu zajednicu “nacije”, kako unutar zajednice “starosjedilaca”, tako i unutar “došljaka”.

Kombinirajući vlastito (teorijsko i životno) iskustvo s Derridinim pisanjem, točnije, sa shvaćanjem kako je “povijest decentriranog subjekta i njegovo pomaknuće izvan evropske metafizike konkurentno s poteškoćama shvaćanja kulturne raznolikosti unutar etnologije”,³¹ Homi Bhabha “smješta postkolonijalnog subjekta u eliptični međuprostor (*in-between*)”³² koji će postati “mjestom mimikrije osobe koja nedostaje”.³³ U tom prostoru, otvara se potencijal za artikulacijom “hibridnosti kao kamuflaže, kao natjecateljske, antagonističke ovlasti koja funkcionira u vremenu između znakova/simbola zakona”.³⁴ Jednostavnije rečeno, postkolonijalni identitet, za Homija Bhabhu, ostvaruje se upravo u “igri skrivača” potčinjenog i gospodara, koloniziranoga i kolonizatora, igri, u kojoj kolonizirani svojim “prerušavanjima” hini da je kolonizator. Time se narušava jasna granica među njima, a ta mimikrijska igra omogućena je upravo prostorom hibridnosti. Ta igra uvijek je unutarnja, svojstvena svakoj postkolonijalnoj situaciji, ona se ne odnosi na određeni “stvarni” prostor kulturnog dodira kao kod Mary Louise Pratt, već upravo suprotno, zbog svoje inherentno unutarnje funkcije, ona postaje sveprisutni znak (postkolonijalnog) identiteta. Moglo bi se činiti da hibridnost kod Bhabhe na neki način poništava identitet jer se u toj razmjeni, u lakanovskom smislu, pogled Drugog uvijek vraća te tako Drugi predstavlja značajan i nezaobilazan dio u procesu (samo)identifikacije. Kolonizator je uvijek već koloniziran i obratno. Ili, riječima Stuarta Halla “identitet djeluje dok je “prekrižen”, u intervalu između dokidanja i pojavljivanja”,³⁵ odnosno, “identiteti se konstruiraju kroz razlike, a ne izvan njih (...) što za sobom povlači radikalno uznemirujuću spoznaju da se “pozitivno”

³⁰ BITI, 2000., 394.

³¹ BHABHA, 2006., 84.

³² *Isto*, 85.

³³ *Isto*.

³⁴ *Isto*, 277.

³⁵ HALL, 2006., 358.

značenje bilo kojeg termina – pa time i njihov “identitet” – konstruira samo preko odnosa s Drugim, u odnosu prema onome što ono nije, prema onome što mu nedostaje, prema onome što se naziva *konstitutivna izvanjskost*.³⁶ Težište je prebačeno onkraj granica sebstva, budući da se ne može doći do spoznaje o tome što ono jest bez da se prethodno ne razjasni što ono nije, a kod postkolonijalnog identiteta upravo je to problem, budući da je, prema Bhabhi, upravo hibridnošću zamagljena granica između identiteta i alteriteta, ja i drugoga.

Posve oprečno toj tendenciji zamagljivanja granica među subjektima pristupa interkulturalnost koja upravo uspostavljaajući granice među subjektima (videći ih uglavnom kao subjekte kultura-nacija) otvara poticajni prostor razmjene, u kojemu se ne bi izgubila vlastitost već bi se iskustvom drugosti ona obogatila. Nastojeći naglasiti produktivnost te inter-akcije, Kovač razlikuje termine “*ukrštanja* i *razlikovanja* gdje bi *ukrštanje* podrazumijevalo da se dvije kulturne sfere ponovo razilaze nakon što su se susrele”.³⁷ Stoga “susret interkulturne situacije usmjeren k ponovnom razilaženju ima karakter dijaloga, a interkulturna dijaloška situacija, ne samo da je ravna vrijednosti intrakulturnog dijaloga, nego ga i nadilazi”.³⁸ Prethodno uspostavljena granica (među kulturama) u takvom se shvaćanju ne bi poništavala, niti bi se prepoznavala kao prepreka procesima identifikacije, već bi upravo njena isključujuće-uključiva prezencija bila identifikacijski potencijal jer se “vlastita sloboda *uvjetuje* slobodom drugoga”.³⁹ Poticajnost razlike za interkulturalnost upravo je u obogaćivanju sebstva, a da bi se to ostvarilo, razlika se mora moći osvijestiti što pak podrazumijeva koliko-toliko koherentan koncept identiteta koji se aktualizira bilo kroz regionalnu, nacionalnu ili/i nadnacionalnu kulturu. Blizak tom shvaćanju spomenuti je Đurišinov koncept međuknjiževnih zajednica koji bi upravo preko književno-kulturnoga dijaloga omogućavao interkulturnu komunikaciju, svojevrsno otvaranje različitih književnosti-kultura jedna drugoj, čime bi se nadišle sputavajuće nacionalne granice, a da ih se pritom ne dovodi u pitanje, već se u zadržavanju granica omogući “razlika koja bi, upravo jer je vidljiva, omogućila ukrštanje perspektiva, odnosno polilog koji bi respektirao razlike nastale u kulturnohistorijskom i književnopovijesnom predznanju”.⁴⁰

Svaki od tih pristupa pridonosi teorijskoj raspravi o uvjetovanostima identiteta, međutim, zajedničko obilježje kako suvremene književne produkcije, tako i navedenih pristupa tiče se odnosa prema konceptu nacije. Koncept nacije-države, bilo zbog konteksta globalizacije, suvremenog nomadizma ili pak nestanka “starih” granica uvjetovanih liberalnim kapitalizmom, najblaže rečeno, prolazi kroz razdoblje redefiniranja, ako ne i preispitivanja. U vremenu u kojemu je “depolitizacija političke stvari produkt upravo interesanata kruženja i širenja kapitala”,⁴¹ odnosno, vremena u kojemu su još preostala dva u svom korijenu slična zadatka koja se sastoje od “ukinuća nacionalnih granica u neograničenom širenju kapitala, odnosno podvrgnuću neograničena širenja kapitala granicama nacije”,⁴² književnost se, kao i teorija, pozicionira na nov način koji još samo jezično zadržava svoju kulturološku diferencijaciju na globalnom tržištu, a sve jačim nadiranjem tekstova na engleskom jeziku, kako je prethodno rečeno, i taj zadnji uvjet književno-kulturnoga pluralizma postaje sve teže održiv.

³⁶ Isto, 361.

³⁷ Zvonko KOVAČ, *Poredbena ilili interkulturna povijest književnosti*, Zagreb 2001., 112.

³⁸ Isto.

³⁹ Isto, 114.

⁴⁰ KOVAČ, 2001., 112.

⁴¹ Jacques RANCIÈRE, *Mržnja demokracije*, Zagreb 2008., 99.

⁴² Isto, 94.

V.

Zaključno, dva su bitna aspekta koja utječu na suvremenu raspravu o književnosti. S jedne strane, izrazni, medijski aspekt, mijenja okolnosti u kojima se književno-kulturna razmjena odvija. Dominacija engleskog jezika, suvremenog *koinea*, porast internetske “online” književno-kulturne i teorijske produkcije, sve jača tendencija objavljivanja internetskih knjiga, samo su neki od znakova promjene u kojima se suvremena književno-kulturna proizvodnja nalazi. S druge strane, sadržajno-semantički aspekt književno-kulturnih tekstova našega doba nerijetko se tiče upravo preispitivanja identiteta, osobnog, rodnog, regionalnog, nacionalnog. Situacija globalizacije i svih posljedica koje iz nje proizlaze kao što su intenzivna razmjena informacija, kulturni nomadizam vidljiv u potrebi suvremenog subjekta za otvaranjem prema drugim kulturama, postkolonijalna situacija, rušenje međunacionalnih granica koje se pokazuje ne kao strategija približavanja različitih kultura, već kao stvaranje uvjeta za “post-ideološki protok čistog kapitala” (Rancière), sve su to elementi koji pridonose problematiziranju i preispitivanju nekih osnovnih koncepata kao što su književnost, kultura, znanje, identitet.

Jasno da u novim uvjetima književnost funkcionira na nove načine, odgovori prema kojima idemo, nikada neće i ne bi smjeli biti jednoznačni jer je sama narav probijanja do značenja vijugav put neizvjesna ishoda. Smatram, međutim, da su navedeni problemi i pojava novog tipa književnosti pisane na engleskom jeziku, novog tipa komunikacije koju ta književnost podrazumijeva, signifikatori tendencija novog vremenoprostora. Globalizacijski aspekt rašireniji je više nego ikad prije, svjetska književnost izgubila je svoju procjenjujuću regulativu, ali mehanizam selekcije nije iščezao, samo se transformirao novim smjernicama. Engleski jezik u tom kontekstu postaje uvjet “čitljivosti”, uvjet po kojemu se biva odabran u “globalnu” književnost, a sustav odnosa unutar tog novog tipa književne komunikacije, upravo zbog posredničke funkcije “nematerinjeg” jezika pored ostaloga, potiče pojave hibridizacije identiteta, smještanja u polje neodlučive razlike i/ili postkolonijalnog, globalnog prostora bivanja “i ovdje i tamo”. U takvoj situaciji, pitanje književne pripadnosti, ima li se u vidu jedino nacionalni ključ, više nego ikada prije postaje sporno. Nacionalni i regionalni znakovi identiteta u našem vremenu prolaze kroz procese redefiniranja u kojemu se odvija svakodnevna bitka između globalizacijom omogućene hiperprodukcije “brandova” i vlastitih, specifičnih, ponekad i kontradiktornih unutarnjih glasova identiteta. Izgleda da je Foucaultov utjecaj raskrinkavanja onog diskursa koji je prethodno omogućio konstituciju “znanja” ipak učinio vidljivim neke inherentne strategije toga diskursa. Tome u prilog ide i suvremeni kontekst internetskog protoka novog znanja, informacija, ali i virusa.

LITERATURE GLOBALIZATION OR GLOBALIZATION LITERATURE?

Abstract: Influence of contemporary globalization processes forces all cultural products to re-examine their positions. Literature along with literary theory and comparative literature are no exception to this occurrence. This article aims to foresee what story about literature will be told as a result both of new type of dominance embodied in English language and unforeseeable yet immense reception

possibilities via digital media. Methodological issues that have become more apparent in the last decades are a sign of change in terms of literature perception. Along these lines the emergence of post-national, postcolonial, and inter/transcultural approaches to literature analysis can be viewed, as these take identity to be a non-fixed category and almost exclusively an alternative and/or a hybrid.

Key words: globalization, comparative literature, media, contemporary literature, postcolonial literature, intercultural literature, transcultural literature, hybrid identity

Literatura

ARISTOTEL, *O pjesničkom umijeću* Zagreb 2004.

Susan BASNETT, "Reflections on Comparative Literature in the Twenty-First Century", *Comparative Critical Studies*, 3/2006., 1-2, 3.-12.

Walter BENJAMIN, *Estetički ogledi*, Zagreb 1986.

Vladimir BITI, *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*, Zagreb 2000.

Homi BHABHA, *Location of Culture*, New York – London, 2006.

Jonathan CULLER, "Whiter Comparative Literature", *Comparative Critical Studies*, 3/2006., 1-2, 85.-97.

David DAMROSCH, "Rebirth of a Discipline: The Global Origins of Comparative Studies", *Comparative Critical Studies*, 3/2006., 1-2, 99.-112.

Jacques DERRIDA, *Pisanje i razlika*, Sarajevo-Zagreb 2007.

Simon GIKANDI, "Globalization and the Claims of Postcoloniality", *The South Atlantic Quarterly*, 100/2001., br.3, 627.-658.

Stuart HALL, "Kome treba 'identitet'?", *Politika teorije, zbornik rasprava iz kulturalnih studija*, (ur. Dean Duda), Zagreb 2006., 357.-375.

Aleksandar HEMON, *Čovjek bez prošlosti*, Zagreb 2004.

Aleksandar HEMON, *Hemonwood*, Zagreb – Sarajevo, 2003.

Djelal KADIR, "To World, To Globalize – Comparative Literature's Crossroads", *Comparative Literature Studies*, 41/2004., br. 1

Zvonko KOVAČ, *Poredbena ilili interkulturalna povijest književnosti*, Zagreb 2001.

Francesco LORIGGIO, "Disciplinary Memory as Cultural History: Comparative Literature, Globalization and, Categories of Criticism", *Comparative Literature Studies*, 41/2004., br.1

Josip NOVAKOVIĆ, *Tražeci grob u Clevelandu*, Zagreb 2003.

Suzie O'BRIEN – Imre SZEMAN, *Introduction: The Globalization of Fiction, the Fiction of Globalization*, *The South Atlantic Quarterly*, 100/2001., br.3, 603.-626.

John PIZER, "Goethe's 'World Literatur' Paradigm and Contemporary Cultural Globalization", *Comparative Literature*, 52/2000., br.3, 213.-217.

John PIZER, "Toward A Productive Interdisciplinary Relationship: Between Comparative Literature and World Literature", *The Comparatist*, 31/2007., 6.-28.

Mary –Louise PRATT, *Imperial Eyes: Travel Writing and Transculturation*, London 1992.

Jacques RANCIÈRE, *Mržnja demokracije*, Zagreb 2008.

Biljana ROMIĆ, "Postkolonijalni pisac u egzilu između dva stolca", *Egzil, emigracija – novi kontekst*, (ur. Irena Lukšić), Zagreb 2002.

Gayatri SPIVAK, *Death of a Discipline*, New York 2001.

Slavoj ŽIŽEK, "Gdje smo 40 godina nakon '68?", *UpčUnderground*, 13-14/2008., 6.-20.

DESNIČINI SUSRETI
2005.–2008.
Zbornik radova

Uredili
Drago Roksandić
Ivana Cvijović Javorina

Filozofski fakultet u Zagrebu
Plejada
Zagreb, 2010.

Biblioteka DESNIČINI SUSRETI

sv. 3

Nakladnici

Filozofski fakultet u Zagrebu, Centar za komparativnohistorijske i interkulturalne studije
Plejada d.o.o., Zagreb

Za nakladnike

Damir Boras

Igor Ranić

Uredili

Drago Roksandić

Ivana Cvijović Javorina

Recenzent

Velimir Visković

*Tiskanje ove knjige potpomogao je
Gradski ured za obrazovanje, kulturu i šport Grada Zagreba*

Fotografija na naslovnici

Vladan Desnica (iz fotodokumentacije dr. sc. Uroša Desnice)

Copyright © 2010., Plejada, Zagreb

ISBN 978-953-56047-7-8

DESNIČINI SUSRETI 2005.–2008.
Zbornik radova
Drago Roksandić, Ivana Cvijović Javorina (ur.)

Izvršni nakladnik
Plejada d.o.o.
Zagreb, VIII. južna obala 17
tel./faks 01/3906-533
e-mail: plejada@plejada-zg.hr
www.plejada-zg.hr

Izvršni urednik
Ilija Ranić

Grafička oprema
Studio *Canis*

Lektura
Jovan Čorak

Dizajn naslovnice
Ana Pojatina

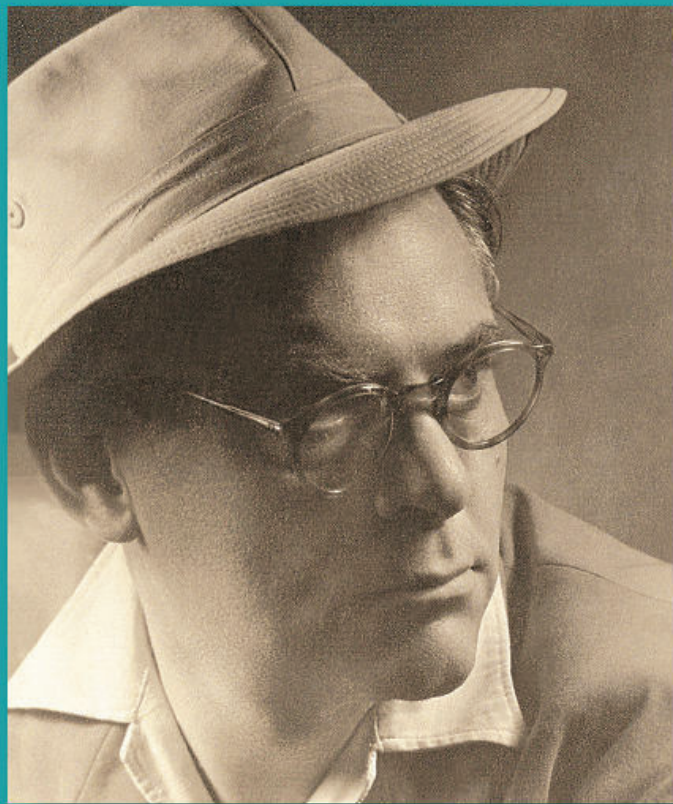
Tisak i uvez
Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina
rujan 2010.

CIP zapis dostupan u računalnom katalogu Nacionalne i sveučilišne
knjižnice u Zagrebu pod brojem 742369.

CENTAR ZA KOMPARATIVNOHISTORIJSKE
I INTERKULTURNE STUDIJE

DESNIČINI SUSRETI
2005.-2008.

Zbornik radova

Uredili
DRAGO ROKSANDIĆ
IVANA CVIJOVIĆ JAVORINA